

**РОЧЕЪ БА
ТАҲҚИҚИ МАРДУМШИНОСИИ
ТОҶИКИСТОН АЗ ҶОНИБИ
МУҲАҚҚИКОНИ РУС ДАР
НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX ВА
ИБТИДОИ АСРИ XX**

**ОБ ЭТНОГРАФИЧЕСКОМ
ИЗУЧЕНИИ ТАДЖИКИСТАНА
РУССКИМИ ИССЛЕДОВАТЕЛЯМИ
ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ
XIX - НАЧАЛЕ XX ВЕКА**

**ON THE
ETHNOGRAPHIC STUDY
OF TAJIKISTAN BY RUSSIAN
RESEARCHERS REFERRING TO THE
SECOND HALF OF THE XIX-TH – THE
EARLY XX-TH CENTURY**

Саиднуриддинзода Аҳлиддин Саиднуриддин, номзади илмҳои педагогика, доцент кафедраи методикаи таълими таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (Тоҷикистон, Бохтар)

Саиднуриддинзода Аҳлиддин Саиднуриддин, кандидат педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания истории и права Бохтарского государственного университета им. Носира Хусрава (Таджикистан, Бохтар)

Saidnuriddinzoda Ahliddin Saidnuriddin, candidate of pedagogical sciences, Associate Professor of the department of methods of teaching history and law under Bokhtar State University named after Nosir Khusrav (Tajikistan, Bokhtar),
E-mail: ahliddin2009@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: мардумшиносӣ, кабинети мардумшиносӣ ва бостоншиносӣ, Ҷамъияти ҷуғрофии Рус, экспедитсияҳои мардумшиносӣ, таркиби этникӣ

Дар мақола муаллиф кӯшиши намудааст, ки таърихи таҳқиқи Тоҷикистонро аз ҷониби мардумшиносони рус дар нимаи дуюми асри XIX – ибтидои асри XX мавриди баррасӣ қарор диҳад. Таъкид мегардад, ки огози корҳои тадқиқотии таърихиву табиатшиносӣ оид ба Тоҷикистон на аз ҷониби мардумшиносон, балки аз ҷониби муҳаққиқон, соҳибкорон, афсарони ҳарбии артиши рус, рустанишиносон, ҷонваришиносон, муаррихон, ки барояшон олами набототу ҳайвонот, сарватҳои зерзамини ин кишвар ва ҳам хусусиятҳои ҳаёти фарҳангии халқи тоҷик мароқангез буд шурӯъ шудааст. Дар натиҷаи омӯзиши бисёрасраи таъриху фарҳанги халқҳои Осиёи Марказӣ шумораи зиёди корҳои хусусияти фардӣ ва ҳам дастаҷамъона нашр карда шуд. Дар мақола асарҳои муҳаққиқон П.И. Пашино, Ю.Д. Южаков, А.П. Федченко, А.И. Макшеев, Н.А. Маев, Б.Ф. Ошанин, Г.А. Арандаренко, П.А. Кузнецов, А.А. Бобринский, Д.Н. Логофет ва дигарон, ки дорои маълумоти мардумшиносӣ мебошанд, мухтасар таҳлил ҷаиштаанд.

Ключевые слова: этнография, кабинет этнографии и археологии, Русское географическое общество, этнографические экспедиции, этнический состав

В данной статье автор стремился рассмотреть историю этнографического изучения Таджикистана русскими исследователями второй половины XIX - начала XX веков. Подчеркивается, что начало историко-природных исследований Таджикистана было инициировано не этнографами, а исследователями, предпринимателями, военнослужащими Российской армии, ботаниками, зоологами, историками, для которых большой интерес представляли флора и фауна, подземные ископаемые края и особенности традиционной культуры таджиков. В результате изучения многовековой истории и культуры народов Средней Азии опубликовано большое количество работ, как индивидуальных, так и коллективных. В статью включены работы исследователей, таких как: П.И. Пашино, Ю.Д. Южакова, А.П. Федченко А.И. Макшеева Н.А. Маева, Б.Ф. Ошанина, Г.А. Арандаренко, П.А. Кузнецова, А.А. Бобринского Д.Н. Логофет и др., в которых кратко проанализированы этнографические данные.

Key words: ethnography, study of ethnography and archeology, Russian Geographical Society, ethnographic expeditions, ethnic composition

The author of the article makes an endeavor to canvass the history of ethnographic study of Tajikistan by Russian researchers referring to the second half of the XIX-th – the early XX-th centuries. It is emphasized that the beginning of historical and natural research of Tajikistan was initiated not by ethnographers, but by researchers, entrepreneurs, military personnel of the Russian army, botanists, zoologists, historians who were curious about flora and fauna, underground fossils and features of the traditional culture of Tajiks. As a result of studying more than half a century of history and culture of the peoples of Central Asia, a large number of works have been published, both individually and collectively.

The article includes the works of researchers P.I. Pashino, Yu.D. Yuzhakova, A.P. Fedchenko A.I. Maksheev N.A. Maeva, B.F. Oshanina, G.A. Arandarenko, P.A. Kuznetsova, A.A. Bobrinsky D.N. Logofet and others in which ethnographic data are briefly analyzed.

Осиёи Миёна ҳамеша таваҷҷӯҳи давлатҳои абаркудратро ба худ ҷалб намудааст. Зеро мавқеи геополитики минтақа инро тақозо мекард. Бинобар ин дар асри XIX ду давлати абаркудрат Англия ва Русия ин минтақаро ба мавзеи мубориза табдил намуда, «бозии калон»-ро роҳандозӣ намуданд. Мақсади Русия забти Осиёи Миёна буд. Барои ин Русияро зарур буд, ки омӯзиши ин кишварро амалӣ намояд ва бо ин васила мавқеи худро дар минтақа мустаҳкам намояд. Русия сайёҳону олимони худро ба Осиёи Миёна фиристода, омӯзиши ҳаматарафаи кишварро ба роҳ мемонад. Агар дар ибтидо дар ин самт Англия пешдастӣ карда бошад, пас аз миёнаҳои асри XIX Русия устуворона ба омӯзиши ин минтақа пардохт. Аз ин ҷост, ки тадқиқи илмии таърих, мардумшиносӣ, иқтисодиёти кишварамонро олимони тоинқилобии рус анҷом доданд.

Дар маркази тадқиқоти олимони рус захираҳои табиӣ, иқлим, ҷуғрофия, олами наботот ва ҳайвонот, аз ҷумла фарҳанги моддӣ ва маънавии мардум қарор гирифтаанд.

Дар назди таърихнигории муосири Тоҷикистон вазифаи муҳим меистад, ки он аз таҳлили маводи нави илмӣ доир ба таърих, анъанаҳо, расму оин, урфу одати тоҷикон дар нимаи дуҷуми асрҳои XIX ва ибтидои XX иборат мебошад. Бояд зикр намуд, ки дар давраи омӯзиш олимони рус хеле маводи зиёдро доир ба таъриху мардумшиносии халқи тоҷик боқӣ гузоштаанд. Дар асоси ин сарчашмаҳо солҳои минбаъда асарҳои хеле арзишманд низ ба таърих расиданд.

Таърих ва илми таърих ҳамеша омили муайянкунандаи ташаккули худшиносии миллии ин ё он мардумон буданд ва боқӣ мемонанд.

Зеро шаҳрванди ҳар кишвар, ки таърихи халқи худ ва саҳми шахсии муҳаққиқони бузургро дар расидан ба худшиносии миллат, рушди илму фарҳанги кишвар медонад, эҳсоси шаҳрвандӣ, нехӯӣ, ваҳдати миллий ва тарбияи ватандӯстии худро ҳам ташаккул медиҳад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон фармудааст: «Қасоне, ки аз тақдири миллат, аз таърихи гузаштаи халқи худ огоҳ нестанд, суннату анъанаи гузаштагонро намедонанд, ба қадри нақшу мақоми фарзандони беҳтарини Ватани худ намерасанд, наметавонанд чун шаҳрванди ҳақиқӣ, инсонии комил шинохта шаванд» [18, с.127].

Одатан оғози мардумшиносии русро бо таъсиси Ҷамъияти ҷуғрофии Русия (минбаъд ҶҶР.- С.А.) дар соли 1846 рабт медиҳанд. Дар ин сол Раиси шӯъбаи мардумшиносии ҶҶР Н.И. Надеждин бо барномаи «Дар бораи таҳқиқи мардумшиносии халқи рус» баромад карда, дар он ба матраҳ намудани масоили зерин даъват кард: 1) маишати моддӣ, 2) маишати ҳаётӣ, 3) маишати ахлоқӣ ва 4) забон. Маишати ахлоқӣ падидаҳои фарҳанги маънавий, аз ҷумла «хусусиёти халқӣ»-ро дар бар мегирифт. Ба ҳамин гурӯҳ тасвири қобилияти ақлонӣ ва ахлоқӣ, муносибатҳои оилавӣ ва вижагиҳои тарбияи фарзандон дохил мешуд.

Қадамҳои аввалинро дар омӯзиши фарҳангу маишат, суннату маросим, шакли зисти халқи тоҷик муҳаққиқони рус дар солҳои 60-уми асри XIX гузоштанд. То замони ҳамроҳшавии Осиёи Марказӣ ба Русия, ҳудуди Тоҷикистони муосир кишварии тамоман аз ҷиҳати мардумшиносӣ ва ҳам ҷуғрофӣ таҳқиқнашуда буд. Дар ҳоле ки Тоҷикистон дар он даврон ҳудуди муҳими стратегӣ, яъне дарвозаи Шарқ барои рафтуомад ба кишварҳои Ҳинду Чин ҳисобида мешуд.

Оғози корҳои тадқиқотӣ оид ба Тоҷикистон маҳз бо кашфиёти ҷуғрофишиносони рус дар қаторкӯҳҳои Тоҷикистон, на аз ҷониби мардумшиносон, балки муҳаққиқон, соҳибкорон, афсарони ҳарбии артиши рус, рустанишиносон, ҷонваршиносон, муаррихон, ки барояшон олами набототу ҳайвонот, сарватҳои зерзаминии ин кишвар ва ҳам хусусиятҳои ҳаёти халқи тоҷик мароқангез буд, рост омад.

Ҳанӯз соли 1866 ба Хучанд хатмкардаи факултети шарқшиносии Донишгоҳи Петербург П.И. Пашино омад. Ў соли 1868 асари худро таҳти унвони «Кишвари Туркистон дар сол 1866. Сафарнома» («Туркестанский край в 1866 году. Путевые заметки») -ро нашр намуд [17]. Асар аз 18 боб иборат буда, муҳимтарин бобҳои китоб, ки дар бораи лаҳзаҳои мардумшиносӣ - фарҳанги анъанавӣ нақл мекунад, бобҳои нӯҳум «Воридшавӣ ба Тошканд»; чордахум «Боигарҳои табиӣ мамлакат»; понздаҳум «Саноати мануфактурӣ, мавзеи чароҳатбандӣ дар наздикии Хучанд»; шонздаҳум «Тичорат бозори Хучанд. Қалъаи ҳокими Хучанд»; ҳабдахум «Маориф ва руҳониён. Гузаргоҳи Хучанд. Намудҳои сарт» ва боби ҳаҷдахум «Рӯзгори сартҳо. Намуди Ўротеппа» ба шумор мераванд [17, с.94].

Дар боби нӯҳуми асари П.И. Пашино мухтасар пазироии меҳмон аз ҷониби бои маҳаллӣ оварда шудааст. Таъкид шудааст, ки «дар дастархон барои меҳмон шириниҳо, ...кулчаҳои хушхӯри хонагӣ... пешкаш шудаанд. Мизбон пеш аз ҳама меҳмонро ба тановул намудани

шириниҳо даъват мекунад. Сипас чойи кабуд дароз мекунад, баъд самбӯсаҳои гӯштин, сипас тушберашӯрбо.. ва дар охир оши палав пешкаш мекунад»[17,с.94]. Дар бобҳои ба Хучанд бахшидашуда хусусияти ташкили истеҳсолоти хунармандии хучандиён, ки дар коргоҳҳои соҳибкорон ғайб буданд, шарҳ дода шудаанд.

Соли 1867 дар саҳифаҳои маҷаллаи «Отечественные записки» асари Ю.Д.Южакова «Дастовардҳои мо дар Осиёи Миёна» («Наши приобретения в Средней Азии»), нашр шуд, ки дар он роҷеъ ба миқдори коргоҳҳои хунармандон ва шумораи хунармандон маълумот додааст[23]. Маълумотҳои муҳим дар бораи шаҳру деҳот Шимоли Тоҷикистон, ки аз лаҳзаҳои топографӣ, сохтори шаҳрҳои Хучанд, Қиззах, Ўротеппа, таснифи истеҳкомҳои Нов ва Маҳрам, нақшаи шаҳрҳои иборатанд дар маълумотномаҳои кормандони идораи ҳарбии Русияи подшоҳӣ оварда шудаанд. Албатта, ин мавод маълумоти қимматбаҳоро доир ба маданияти модии аҳолии диёрамон медиҳанд. Вале ба онҳо бояд аз назари интиқодӣ муносибат намуд.

Аз муҳаққиқони рус саҳми А.П. Федченко (1844-1873) дар омӯзиши мардумшиносии халқи тоҷик қобили зикр мебошад. Ин пажӯҳишгар дар ибтидои соли 1870 бо гурӯҳи худ қад-қадӣ Зарафшон қариб то поёни ин дарё саёҳат кард, А.П. Федченко солҳои 1869-1871 саёҳати худро дар водии Олой оғоз намуд, маводи ҷамъовардаи ӯ пас аз марғаш дар «Саёҳати Туркистон» ба таъби расидаст [21].

Дар китоби «Қайдҳои дар бораи мулки Қаротегин» («Записки о Каратегинском владении»)-и генерал-майори рус Сардори округи зарафшонии кишвари Туркистон А.К. Абрамов аввалин бор дар бораи ҳаёту маишати аҳолии Қаротегин хабар медиҳад [1]. Баъдан К. Абрамов қайд мекунад, ки занони кӯҳистонӣ мисли занони водии рӯи худро намепаӯшанд, дар чашнҳои умумӣ ширкат меварзанд. Генерал-майори рус андозаи қалини арӯс дар кӯҳистон, шугли кӯҳистонӣ ва маълумоти дигари хосияти мардумшиносӣ доштаро таҳия намудааст.

Соли 1871 дар Санкт-Петербург китоби А.И.Макшеев «Маводи ҷуғрофӣ, мардумшиносӣ ва таърихӣ дар бораи кишвари Туркистон» («Географические, этнографические и исторические материалы о Туркестанском крае»)[16] ба таъби расид. Маводи китоби мазкур соли 1867, яъне баъди таъсиси генерал-губернатории Туркистон ҷамъоварӣ гаштааст. Дар асар муаллиф кӯшиш намудааст, ки доир ба теъдоди аҳолии кӯчӣ ва муқимии кишвари Туркистон маълумот диҳад, аз ҷумла доир ба водии Фарғона, хоса уезди Хучанд маводи муҳим пешкаш намояд. Дар боби чоруми китоб, «Теъдод аҳолии кишвари Туркистон» унвон дорад, маълумоти муҳим дар бораи халқҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла тоҷикон пешниҳод мекунад. Дар бораи А.И.Макшеев менависад, ки «Аҳолии муқимии кишварро пеш аз ҳама тоҷикон ё сартҳо ташкил медиҳанд, курама ва ўзбекон бошанд, гарчанде дар шаҳру деҳот зиндагӣ доранд, дар баъзе маврид онҳо дар юртаҳо низ зиндагӣ мекунанд. Қирғизқайсақҳо, қароқирғизҳо ва қароқалпоқҳо асосан тарзи зисти кӯчӣ доранд ва дар қаппаҳо истиқомат мекунанд. Ғайр аз тоҷикон, ки эрониясл ҳастанд, боқимонда халқиятҳо туркнажоданд. Тоҷикон халқи таҳҷоии Тӯрон (Осиёи Миёна) – ро ташкил медиҳанд»[16,с.56].

Дар бораи таърихи фарҳанги анъанавии мардуми шаҳру деҳоти шимоли Тоҷикистон олими рус Н.А. Маев низ маълумот додааст. Ӯ доир ба Панҷакент, Қиззах, Самарқанд, қисмҳои маҳаллӣ ва руснишини Тошканд мақолаҳо нашр намудааст. Доир ба топография ва теъдоди аҳолии ин шаҳрҳо маълумоти муҳим гирд овардааст. Дар яке аз мақолаҳои таъкид намудааст, ки дар Хучанд соли 1870 намоиши маҳсулоти хунармандон, кишоварзон ва нахустин фабрикаи шоҳибобӣ ба маърази тамошо гузошта шудааст[15,с.259].

Дар солҳои 70-уми асри XIX аз зумраи муҳаққиқони рус қорҳои мардумшиносии Б.Ф. Ошанин, Н.А.Маев, Г.А. Арандаренкоро қайд кардан мумкин аст, ки дар осори худ анъана, урфу одат, оила ва маишати тоҷиконро инъикос кардаанд. Дар мушоҳидаҳои худ онҳо ба шугли аҳоли, намуди зоҳирии манзилу иморатҳо, либос, анъанаҳои арӯсӣ, хатнагӯӣ, маросими чаноза ва дигар маросими оилавию маишӣ диққат медоданд. Дар навиштаҳои худ шумораи аҳоли, таркиби миқдории оила, аҳолии иқтисодии аҳоли, инчунин муҳочирати гурӯҳҳои аҳоли, рондани онҳо аз ҳамворӣ ба кӯҳсор, дар бораи муборизаи тоҷикон бо қирғизҳо маълумот додаанд.

Ин маъхазу маводи бойгониҳо ба чунин гурӯҳҳо тақсим мешаванд: монографияву маҷмӯаҳои фардӣ ё коллективӣ, ҳисоботи экспедитсияҳои мардумшиносӣ, бостоншиносӣ, ҷуғрофӣ ва экспедитсияҳои дигар, навиштаҳои саҳроии фардӣ ва дастҷамъии шомили як маҷмӯа, маводи барӯйхатгирии аҳолии кишвари Туркистон дар солҳои гуногун. Инчунин ба онҳо маҷмӯаҳои маводи ҷуғрофӣ, топографӣ ва омории Осиёи Марказӣ, ҳисоботи кишвари Туркистон, хуччатҳои қорӣ ҳокимияти маҳаллӣ, мақомоти судӣ, политсияи махфӣ ва амсоли инҳоро дохил кардан мумкин аст.

Дар пажӯишиҳои мардумшиносони рус ба вижа тадқиқоти А.Д.Гребенкин- аввалин муҳаққиқи русро қайд бояд кард, ки тавсифи махсуси мардумшиносии тоҷику ўзбекҳоро анҷом додааст [7]. Мақолаи ӯ «Тоҷикон» дар бораи мардумшиносии тоҷикон, аҳолии водию шаҳрҳо, инчунин мақолаи «Мақолаҳо дар бораи Кӯҳистон» «Заметки о Когистане» дар рӯзномаи «Туркестанские ведомости» чоп шуда, маишати кӯҳистониёни болооби Зарафшонро тасвир мекунад [6]. Дар «Қайдҳо оид ба Қогистон» аввалин бор тавсифи пурмухтаво ва муфассали тӯйи тоҷикон, маросими марбут ба таваллуд ва марғи инсон тасвир карда шудааст. Муҳаққиқони номаълуми рус солҳои ҳафтодуми асри XIX мунтазам дар шӯбаи ғайрирасмии рӯзномаи «Туркестанские ведомости» мақолаҳои худро дар бораи мардумшиносии тоҷикон чоп мекарданд. Яке аз чунин мақолаҳои беимзо ба масъалаҳои пайдоишу сукунати тоҷикон, тавсифи забон, шугл, либос, дин, хусусияти иҷтимоии мардум ва таъсири низоми идора ба он, тақсимои синфӣ ва муносибатҳои миёни ўзбекону тоҷикон бахшида шудааст.

Соли 1889 дар Санкт-Петербург китоби хеле шавқовари Г.А.Арандаренко «Досуги в Туркестане» нашр шуд [3]. Муаллиф солиёни зиёд сардори округи Зарафшон буд ва шароити табиӣ маҳал, хоҷагии қишлоқ, низоми обёрӣ топография, фарҳанги моддӣ ва маънавии мардумро ба хубӣ медонист.

Дар боб «Статистические сведения по городам Пенджикенту и Ургуту» муаллиф муфассал дар бораи ҳама намуди касбу кор дар шаҳрҳо аз ҷумла, осибон, оҳангар, кулолгар, рангрёз, мисгар, читгар, мӯзадӯз, ширинипаз, дуредгар, омода намудани дӯконҳои бофандагӣ, чармгар, шамъсоз ва ғ. маълумот медиҳад.

Дар боби «Скотководство в Зеравшанской долине» Г.А.Арандаренко намудҳои чорводорӣ, хосатан гӯсфандпарварӣ, аспарварӣ, шутурбонӣ ва ғ.-ро муфассал шарҳу тавзеҳ менамояд. Дар бораи намудҳои чорвои майдаю шохдор маълумот медиҳад. Вай дар бораи шутурҳо маълумот дода, қайд мекунад, ки дар Самарқанд беш аз 1000 шутур нигоҳ дошта мешавад.

Омӯзиши мардумшиносии Тоҷикистону тоҷикон дар солҳои 80 - 90-уми асри XIX аслан идомаи анъанайи солҳои 70-ум буд, вале бояд гуфт, ки солҳои 70-ум ин тадқиқот, ки то андозае бархоста аз хоҳиши шиносӣ бо кишвари нав буд, хосияти пурмахсултар дошт.

Тасвири муфассали ноҳияҳои кӯҳсор, алаҳусус минтақаҳои назди Помир солҳои 80-90-ум бо номи муҳаққиқ- мардумшиносии маъруфи рус Г.А.Арандаренко рабт дорад, ки таҳқиқоти мардумшиносии худро оид ба минтақаи Дарвозу Қаротегин дар «Военный сборник» чоп карда буд [3].

Инчунин, муҳаққиқи дигари рус доктор А.Э.Регел ва муҳандиси кӯҳӣ - Д.Л.Иванов тавсифи муҳтасари хонаи кӯҳистонии тоҷикро, яке дар Дарвоз, дигаре дар Шугнон, овардаанд [19]. П.А.Кузнетсов ва А.Серебрянников намуди маҳалҳои маскунро дар Дарвозу Шугнон тасвир мекунанд. Онҳо андозу хирочҳоро муфассалу ҳаматарафа тавсиф мекунанд, А.Серебрянников аз анъанаҳои қасоси хун, баъзе суннатҳои марбути мамнӯбиятҳои чинсӣ, мавқеи занон ва дар бораи маҳр хабар медиҳад. П.А.Кузнетсов муҳаққиқи Помир ва хонигариҳои назди Помир буда, соли 1892 мулки Дарвозро зиёрат намуда, ривоятҳои таърихӣ тоҷикони Дарвозроҷамъ меоварад.

Бояд гуфт, ки дар миёни муҳаққиқони рус шахсони алоҳидае буданд, ки асарҳояшон қисман ё пурра дар бораи мардумшиносии тоҷикону халқҳои дигари ҳамсоя ва саршори рӯҳияи мустамликадорӣ ё қудратгароиву шовинистӣ, махсусан нисбат ба сокинони кӯҳсор буда, ин мардумонро ҳамчун қасоси ноқисулақл, берун аз фарҳанги инсонӣ тасвир кардаанд. Баъзе аз ин муҳаққиқон мекӯшиданд ба ҳар восита халқҳои мавсуфро бадном кунанд, барои ин ба онҳо хислатҳои мухталифи манфино нисбат медоданд ва бад-ин васила афкори мунҳарифи ҷомеаи русро дар бораи онон ба вучуд меоварданд. Ба ин зумраи таҳқиқот асарҳои академики туркшиносии маъруф В.В.Радловро нисбат метавон дод.

Афсари рус, муҳаққиқ П.А.Кузнетсов, ҳангоми сафараш ба Помир ва Наздипомир соли 1892 ва ба Дарвозу Қаротегин соли 1893 асареро бо номи «Дарвоз» менависад ва дар он дар радиҳои масъалаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ маълумоти ҷолибро дар бораи фарҳанги анъанавии аҳоли пешкаш менамояд [9]. Дар асар доир ба танӯр ва роҳу усули омода намудани нон маълумоти ҷолиб дода шудааст. Ӯ аз норасоии ғизо мезанад. Дар бораи атола маълумод медиҳад.

П.А.Кузнетсов дар мавриди фарҳанги маънавий ҳарф зада, расму оинҳои диниро шарҳ медиҳад. Мавҷудияти масҷидҳоро, ки ба сарой монанд буданд маълум мекунад. Дар бораи мутантан чашн гирифтани идҳои Рамазон ва Қурбон сухан ронда, қайд мекунад, ки мардуми Дарвоз ба зиёрати мазорҳо хеле кам аҳамият медиҳанд.

П.А.Кузнетсов дар бораи фолклори мардум, назм, раксу сурудҳои халқӣ афсонаҳо маълумот медиҳад. Аз якранга будани сурудҳо ва бадеҳаҳо сухан меронад.

Олим маълумоти зиёд дар бораи рақсҳои артаниҳо- рақси бофанда, рақс бо шамшер, рақс бо гиччак ва ғ. маълумот гирд овардааст. Аз асбобҳои мусиқи кӯги- найро номбар мекунад.

Дар охири асри XIX - оғози асри XX баъзе корҳои мардумшиносӣ - аз ҷинси монография дар бораи тоҷикони болооби дарёи Панҷ пайдо шуданд, ки яке аз онҳо асари муҳаққиқи рус А.А. Бобринский буд. Кори илмӣ тадқиқотии ӯ дар бораи ваҳониёну ишкошимихо, тӯй, фарҳанг, маросими марбут ба таваллуди фарзанд, сангҳои муқаддас, мазҳаб ва мазорҳои онҳо буд. А.А. Бобринскийро дар сафар А.А. Семеновро ҳамроҳӣ мекард ва ӯ ҳам ду асар дар бораи фолклори Қаротегин ва Дарвоз навишт, ки соли 1900 чоп шуданд [20].

Асари гаронбаҳои «Ҳикояҳои мардумшиносии Зарафшон, Қаротегин ва Дарвоз», чопи соли 1903, ба қалами ӯ тааллуқ дорад. Дар давраи соҳибқорияш дар генерал-губернатории Туркистон ӯ беш аз сад асари илмӣ дар бораи тоҷикон навиштааст.

Мақолаҳои мардумшиносии Д.Н. Логофет қобили тавачҷуҳ мебошанд. Ӯ муфассал дар бораи намадрезӣ дар Мӯъминобод, технологияи истихроҷи оҳан дар Дарвоз, дарахтони Кӯлоб, Балҷувон, Қаротегин ва водии дарёи Ниёб, дар бораи маросими тӯй, ақоиди динии қадимаи тоҷикони кӯхистонӣ, ривоятҳои паҳлавон Шералӣ ва пайравони ӯ дар Бухорои Шарқӣ ва ғайраҳо менависад [13]. Маълумоти ӯ дар бораи ноҳияҳои сукувати тоҷикон низ ҷолибанд, масалан, фикри зерин: «Дар кӯхсорон, ба таҳмини қавӣ, тоҷикон аз қадимулайём сокин шуданд, дар байни тоҷикони берун аз шаҳр ва деҳаҳои калон намояндагони қавмҳои дигар тамоман нестанд. Тоҷикон дар кишлоқҳои воқеъ дар дараву қаторкӯҳҳо зиставу доманакӯҳҳои қобили кишоварзиро кишту қор қарда, то кунун ба ҳамон тарзи чандсад сол пешини худ зиндагӣ мекунад. Ҳамвориҳо ҳосияти тамоман дигар доранд, дар ин ҷо аҳолии кӯчӣ ва агар чунин гуфтан мумкин бошад, тасодуфӣ зиндагӣ мекунад» [14,с.27].

Асарҳои И.А. Кастане ҳам қобили зикр мебошанд, ки ӯ дар бораи оини қадима ва эътиқоди тоҷикони вилояти Намангон ва хусусан ноҳияи Чуст маълумот ҷамъ қардааст [8]. Дар асари хеле номуваффақи А.Шишов «Тоҷикон», ки дар сафаҳоти маҷмӯаи «Осиёи Миёна» («Средняя Азия») соли 1911 №№ 1-12 чоп қардааст, муаллиф аз равиши мустамликавӣ нисбат ба мардуми мавриди васф қор гирифта, инчунин дар бораи қобилияти рушди фарҳангию тақомули кӯхистонӣ изҳори шубҳа қардааст [26].

Инчунин ду сафари ташкилқардаи забоншинос ва муаррихи шинохта И.И. Зарубинро дар солҳои 1914 ва 1915-1916 қайд қардан ҷоиз аст, ки дар сафари яқум ҳамчунин эроншиносии фаронсавӣ Р. Готно иштирок қарда буд. Вай маҷмааи аз лиҳози илмӣ ғании молу ашёи майшатро дар болооби дарёи Панҷ ҷамъ овард. Инчунин қори М.А. Варигин «Таҷрибаи тавсифи бекичарии Кӯлоб» дар омӯзиши мардумшиносии минтақаи Кӯлоб аҳамиятнок аст [5].

Ҳамин тавр, дар омӯзиши таърихи фарҳанги анъанавии тоҷикон олимони рус саҳми арзанда гузоштаанд. Аз миёнаҳои асри XIX онҳо ба тадқиқи муҳимтарин масъалаҳои таъриху фарҳанг ва мардумшиносии тоҷикон ба таври қатъӣ шуруъ мекунад. Зеро забти Осиёи Миёна ба ин қор мусоидат намуд. Аксарияти олимони ва сайёҳони рус кӯшиш намуданд, ки ҳаёти моддӣ ва маънавии тоҷикон ва дигар халқҳои кишварро ҳолисона омӯзанд.

Муҳаққиқони рус дар қараёни омӯзиши мардумшиносӣ далелҳоро дақиқназарона таҳлил менамуданд, доир ба ҷуғрофияи таърихӣ, иқлим, табиати кишвар, урфу одат, анъана. забону дин фикру андешаҳои навро баён мекарданд. Онҳо маводи зиёдеро доир ба фарҳанги анъанавии тоҷикон ва дигар халқҳои Осиёи Миёна гирд оварда, онҳоро ба низом дароварданд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Абрамов, К. Записки о Каратегинском владении //К.Абрамов/ Известия русского географического общества. – СПб, 1870. –С.106-110.
2. Арандаренко, Г.А. Дарваз и Каратегин/Г.А.Арандаренко.–СПб,1883. - №11-12.-С.312.
3. Арандаренко, Г.А. Досуги в Туркестане. 1874 – 1889/Г.А.Арандаренко.- СПб.,1889.-666 с.
4. Бартольд, В.В. Таджики, исторический очерк //В.В. Бартольд/Сб. Таджикистан. – Ташкент, 1925.-С.98-111.
5. Варыгина, М.А. Опыт описания Кулябского бекства //М.А.Варыгина /Изв. русск. геогр. об-ва. Вып 10,11. – СПб, 1916. –С.737-803.
6. Гребенкин, А. Заметки о Когистане //А.Гребенкин/Туркестанские ведомости. – СПб, 1872.
7. Гребенкин, А.Д. Таджики //А.Д.Гребенкин/ Русский Туркестан: Сборник, изданный по поводу политехнической выставки. -М., 1972. - Вып. 2. Статьи по этнографии, технике, сельскому хозяйству и естественной истории. - С. 1-50 .

8. Кастанье, И.А. Историко-этнографическая поездка в Наманганский уезд //И.А.Кастанье /Изв. Турк. Отд. РГО.Т. 10 Вып. 1. -Ташкент, 1914 .- С.125-154, Туркестанский курьер №№78-80 (1918г.); Н.Г. Маллицкий – знаток местного быта (Надпись из Рушана // Изв. Турк. Отд. РГО 1900г., О горной стране в верховьях р. Зерафшан.//Изв. Турк. отд. РГО. – СПб,1907.
9. Кузнецов, П. А. Дарваз (Рекогносцировка ген. шт. капитана Кузнецова в 1892 г.). - Новый Маргелан,1893.-175 с.
- 10.Кузнецов, П.Е. О таджиках Ташкентского уезда //П.Е.Кузнецов/Турк. отд. РГО. – СПб, 1900.-С.31-51
- 11.Кузнецов,П.Е.О таджиках Наманганского уезда//П.Е.Кузнецов/Турк.Отд.РГО.-СПб,1915-43 с.
- 12.Кузнецов, П.Е. О таджиках Кокандского уезда //П.Е.Кузнецов/Турк.Отд.РГО. – СПб, 1916.- С.349-350.
- 13.Логофет, Д.Н. В горах и на равнинах Бухары. (Очерки Средней Азии). Спб., издание В.Березовского, 1913. XIV.-С. 620.
- 14.Логофет, Д.Н. Сочинение/Д.Н.Логофет.-СПб,1905.-С.27.
- 15.Маев, Н.А.Джизак и Самарканд//Н.А.Маев/Материалы для статистики Туркестанского края - СПб, 1873. - Вып.2. -С.269-293.
- 16.Макшеев, А.И. Географические, этнографические и статистические материалы о Туркестанском крае (с приложением карты Туркестанского генерал-губернаторства) // Записки Императорского Русского Географического Общества по отделению статистики. — 1871. — Т. II. — С. 1–60.
- 17.Пашино,П.И.Туркестанский край в 1866 г. Путевые заметки/П.И.Пашино.-СПб.,1868.-176 с.
- 18.Рахмонов, Э.Ш. Таджики в зеркале истории. Кн.1. От арийцев до Саманидов. – Лондон, 2001.-240 с.
- 19.Регель, А. Э. Поездка в Каратегин и Дарваз // Изв. РГО. – Т. XVIII. – Вып. II. – Спб., 1982. С.137–141.
- 20.Бобрынский, А.А. Орнамент горных таджиков Дарваза. – М., 1900.-18 с.
- 21.Федченко, А.П. Путешествие в Туркестан. – СПб, 1875. -177 с.
- 22.Шишов, А. Таджики. Этнографическое и антропологическое исследование. — Средняя Азия, 1911.- № 12.- С. 115—121
- 23.Южаков, Ю. Д Наши приобретения в Средней Азии (Ура-Тюбе и его округ)// Отечественные записки : учено-литературный журнал. -СПб., 1867. Т. 171. № 7. Отд. 1. -С. 584-600.

REFERENCES:

1. Abramov, K. Notes on Karategin Possession //K. Abramov / News of the Russian Geographical Society. - St. Petersburg, 1870. -P. 106 - 110.
2. Arandarenko, G.A.Darvaz and Karategin/ G.A.Arandarenko.-St.Petersburg,1883.-No.11-12.-P. 312.
3. Arandarenko, G.A. Leisure in Turkestan. 1874 - 1889 / G.A. Arandarenko. - St. Petersburg, 1889. - 666 p.
4. Bartold, V.V. Tajiks, Historical Essay / V.V. Barthold // Collection of Tajikistan. - Tashkent, 1925. - P. 98-111.
5. Varygina, M.A. Experience of Describing Kulyab Bekstvo // Russian Geographic publishing-house, Issue 10.11. - St. Petersburg, 1916. - P. 737-803.
6. Grebenkin A. Notes about Kogistan // Tidings of Turkistan. - St. Petersburg, 1872.
7. Grebenkin A.D. Tajiks // Russian Turkestan: collection of articles on the occasion of the polytechnic exhibition. - М., 1972. - Issue. 2. Articles on ethnography, technology, agriculture and natural history. - P. 1-50.
8. Castane I.A. Historical and Ethnographic Trip to Namangan District // Tidings of Turkistan. -V.10 Issue. 1. - Tashkent, 1914. - P. 125-154.; Turkestan Courier No. 78-80 (1918); N.G. Mallitsky is a connoisseur of local life (Inscription from Rushan // Tidings of Turkistan. Department of the Russian Geographical Society, 1900, On a Mountainous Country in the Upper Reaches of the Zerafshan River // Tidings of Turkistan. Department of the Russian Geographical Society. - St. Petersburg, 1907.
9. Kuznetsov, P.A.Darvaz (Reconnaissance of the General Staff of Captain Kuznetsov in 1892).-New Margelan,1893.-175 p.
- 10.Kuznetsov, P.E. About the Tajiks of Tashkent District // Tidings of Turkistan. Department of Russian Geographical Society. - St. Petersburg, 1900. - P. 31 – 51.

11. Kuznetsov, P.E. About the Tajiks of Namangan District // Tidings of Turkistan. Department of Russian Geographical Society. - St. Petersburg, 1915 -43 p.
12. Kuznetsov, P.E. About the Tajiks of Kokand District//Tidings of Turkistan. Department of Russian Geographical Society. - St. Petersburg, 1916. – P. 349 - 350.
13. Logofet, D.N. In Mountains and on Plains of Bukhara. (Essays on Central Asia). - SPb., Edition of V. Berezovsky, 1913. XIV. - P. 620.
14. Logofet, D.N. Writing.-St.Petersburg,1905.–P.27.
15. Maev, N.A. Dzhizak and Samarkand // Materials for statistics of Turkestan region - St. Petersburg, 1873. - Issue 2. – P. 269-293.
16. Maksheev, A.I. Geographical, Ethnographic and Statistical Materials on Turkestan Region (with a map of the Turkestan Governor-General) // Notes of the Imperial Russian Geographical Society for the Department of Statistics. - 1871. - V. II. - P. 1-60.
17. Pashino P.I. Turkestan Region in 1866. Travel Notes. - St. Petersburg, 1868. - 176 p.
18. Rakhmonov, E.Sh. Tajiks in the Mirror of History. Book 1. From Aryans to Samanids. – London, 2001. - 240 p.
19. A.E. Regel', Journey to Karategin and Darvaz. Edition of Russian Geographical Society. - V. XVIII. –. Issue. II. - SPb., 1982. – P. 137 -141.
20. Bobrynsky A.A. Ornament of the Mountain Tajiks of Darvaz. - M., 1900. - 18 p.
21. Fedchenko A.P. Journey to Turkestan. - St. Petersburg, 1875. - 177 p.
22. Shishov, A. Tajiks. Ethnographic and Anthropological Research. - Central Asia, 1911, No. 12. - P. 115-121
23. Yuzhakov, Yu.D. Our Acquisitions in Central Asia (Ura-Tyube and its District)//Home Notes: Research-Literary Journal.-SPb.,1867.-V.171.No.7.Det.1.-P.584-600.